

ДИНАМІКА РІВНІВ ВИХОВАНOSTІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ЛЮДИНИ

У статті в рамках проведеного автором експериментального дослідження представлено динаміку рівнів вихованості у молодших школярів ціннісного ставлення до людини. Проаналізовано і порівняно, на основі визначених критеріїв (когнітивного, емоційно-ціннісного, діяльнісного) та показників, дані використання діагностувальних методик на початку і наприкінці дослідження, висвітлено корекційну роботу педагогів з дітьми, зміни у свідомості, самосвідомості та поведінці молодших школярів стосовно ціннісного ставлення до людини.

Ключові слова: молодші школярі, рівні вихованості, ціннісне ставлення до людини, експеримент, динаміка, діагностувальні методики.

Інтерес до проблеми виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів виявився на тлі демократичних перетворень в Україні, зорієнтованості на гуманістичні цінності й гуманістичну мораль, згідно з якими людина визнається найвищою цінністю. Розуміння людини як мети, а не як засобу є підґрунтям ціннісного ставлення до неї. Особливо таке виховання актуальне у початковій ланці школи, коли на основі засвоєних гуманістичних цінностей формується ставлення дитини до себе та до інших.

Різні аспекти ціннісного ставлення до людини досліджували І. Бех, С. Гаряча, О. Докукіна, К. Журба, В. Киричок, Г. Кирмач, Г. Назаренко, В. Рибалка, К. Чорна, І. Шкільна, Н. Щуркова та інші вчені.

Метою статті є висвітлення динаміки рівнів вихованості у молодших школярів ціннісного ставлення до людини в рамках проведеного автором дослідження з формування означеної якості.

Дослідно-експериментальна робота здійснювалася згідно з програмою і методикою виховання ціннісного ставлення до людини в навчально-виховному процесі початкової школи, затверджених на засіданні лабораторії морального та етичного виховання Інституту проблем виховання Національної академії педагогічних наук України. Експериментом охоплювалися 1-4 класи загальноосвітніх навчальних закладів з наданням науково-методичної допомоги організаторам з виховної роботи, учителям, класоводам, учням, батькам.

Заключний етап дослідження підтвердив нашу гіпотезу, що процесом виховання ціннісного ставлення до людини можна управляти за створення відповідних педагогічних умов.

Згідно з метою та завданнями експериментального дослідження, після завершення формувального етапу був проведений контрольний етап, який дав змогу унаочнити динаміку змін рівнів вихованості ціннісного ставлення до людини у молодших школярів, що стали можливими завдяки впровадженню визначених нами педагогічних умов.

Контрольні зрізи були аналогічними тим, що проводилися на констатувальному етапі дослідження. Це уможливило отримання об'єктивної, достовірної картини досліджуваного явища в контексті проведеного формувального експерименту. Виміри здійснювалися згідно з визначеними нами критеріями і показниками вихованості ціннісного ставлення до людини у молодших школярів.

З метою виявлення рівнів вихованості у молодших школярів ціннісного ставлення до людини нами були проведені відповідні опитування, анкетування, бесіди, інтерв'ювання, педагогічні спостереження, аналіз документації загальноосвітнього навчального закладу. В оцінюванні рівнів ми спиралися на знання, уявлення, судження учнів про людину як найвищу цінність, характеристики етичних категорії людяності, справедливості, відповідальності, людської гідності, толерантності та переживання їх на емоційному рівні, уміння дотримуватись гуманістичної етики у власному житті, сформованість мотиваційної сфери та її зв'язок із моральною поведінкою.

Бесіда з молодшими школярами, спрямована на з'ясування розуміння ними сутності поняття «ціннісне ставлення до людини», показала, що в експериментальній групі повні й обґрунтовані відповіді з цього питання дали 41,6% молодших школярів, дещо звужене розуміння характерне для 46,8% молодших школярів, частково правильні уявлення мають 7,2% та не змогли розкрити сутність 4,4% дітей. У контрольній групі результати були значно гіршими. Повні, вичерпні відповіді щодо досліджуваного поняття дали 8,5% молодших школярів, неповні правильні відповіді – 41,8%, частково правильні відповіді – 36,9%, не змогли розкрити поняття – 12,8% респондентів.

У молодших школярів розширилось коло етичних знань про людину як найвищу цінність та уявлення про вияви цін-

нісного ставлення до людини, чому сприяла цілісна система навчально-виховної роботи початкової школи (табл. 1).

Таблиця 1

Рівні ціннісного ставлення до людини у молодших школярів за когнітивним критерієм (у %)

Рівні	Учні 1-2-х класів				Учні 3-4-х класів			
	початок роботи		кінець роботи		початок роботи		кінець роботи	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	4,4	4,9	39,8	6,8	7,3	6,7	44,5	9,6
Середній	54,8	54,4	51,6	48,5	48,2	51,9	47,3	52,9
Низький	40,8	40,7	8,6	44,7	44,5	41,4	8,2	37,5

З-поміж найважливіших виявів ціннісного ставлення до людини молодші школярі експериментальних груп назвали повагу до старших (86,9%), любов до батьків (79,2%), ввічливість (66,9%), готовність прийти на допомогу (64,4%), вміння співчувати (55,7%), вдячність (51,6%), турботу про близьких і навіть незнайомих людей (45,8%), готовність заступитися за слабших (38,2%), здатність поступатися чимось заради інших (25,4%), вміння співрадіти успіхам своїх друзів чи товаришів (21,7%), увагу до проблем менших братиків і сестричок (14,4%). Також діти вважають неприпустимим насміхатися над чужими вадами (8,5%), пліткувати про своїх товаришів (6,4%), розповідати всім чужі таємниці (5,2%), принижувати когось (4,6%), намовляти проти когось (3,9%), поступатися моральними принципами заради вигоди (2,5%), обмовляти когось (1,8%), намагатися використати інших у своїх цілях (0,8%), обманювати (0,5%), заздрити (0,2%). Молодші школярі експериментальних груп не обмежувались однією відповіддю, що свідчить про розвиток когнітивної сфери, інтерес до зазначеної проблеми.

В інтерв'ю діти зазначили, що найбільше знань про людину, її можливості, досягнення, права, гідність, ціннісне ставлення вони почерпнули на уроках «Я і Україна» (65,2%), «Читання» (60,0%), «Основи здоров'я» (55,4%), «Українська мова» (49,7%), «Громадянська освіта» (45,9%), «Музика» (19,5%), «Образотворче мистецтво» (7,5%), а також під час виховних годин (48,7%), гурткової роботи (45,9%), в іграх (20,1%), проєктах (12,2%), різноманітних виховних заходах (8,6%), спілкуючись з батьками (7,4%), з художньої літератури (6,9%), із телевізійних програм (5,4%), настанов старших (4,8%), зустрі-

чей з цікавими людьми (4,5%), індивідуальних бесід з учителем (3,5%) та ін.

Діти зауважили, що здобуті знання їм стали у нагоді вдома у спілкуванні зі старшими (батьками, дідусями і бабусями) (36,5%). З цього приводу Валерій С. поділився своїм досвідом: «Я завжди звертався до дідуся і бабусі на «Ти», але після того, як дізнався про пошанівні традиції українського народу на виховній годині, розповів мамі, і ми домовились, що я також буду звертатися до наших стареньких на «Ви». Це для них був приємний сюрприз. Бабуся навіть розплакалась від щастя. І весь вечір згадувала про своє дитинство, і про те, як вона завжди зверталася на «Ви» до своїх мами і бабці Ганни. Ми передивлялись сімейні альбоми. Не хотілось іти спати, а дідусь мене наодинці похвалив, сказав, що на шляхетність здатні лише справжні чоловіки.»

Отримані знання допомогли змінити і ставлення до незнайомих людей (20,1%), діти у своїх відповідях вказали, що потрібно поважати усіх людей (4,6%), поступатися місцем у транспорті (3,2%), вітатися першим (3,2%), надавати посильну допомогу (2,4%), не створювати конфліктних ситуацій (1,8%), бути милосердним (1,2%), уважним до інших (1,2%), дотримуватись загальноприйнятих моральних правил і норм етикету (0,9%), знати свої права і поважати права інших (0,5%), не допускати конфліктів (0,5%), протистояти злу (0,2%), завжди бути людиною (0,2%), а також не дозволяти використовувати себе в цілях інших людей (0,2%). Типовою щодо цього є відповідь Максимка Н. : «Дорослі завжди кажуть, щоб ми були обережними з незнайомцями. Але, коли я їду в школу, то поступаюсь місцем бабусям, тітонькам з маленькими дітьми, на прохання можу передати гроші чи талони. Охоче підказав би, як пройти чи знайти щось у нашому районі. Лише одного разу бабуся у магазині попросила прочитати склад продукту і ціну, отож я і виконав її прохання, бо бабуся забула вдома окуляри».

Окрім того, під час експериментально-дослідної роботи вдалося скоригувати ціннісне ставлення до вчителя у молодших школярів (8,8%). Учителю для дітей цього віку, безумовно, є авторитетом, і діти всіляко намагаються демонструвати свою увагу, захоплення, що виявлялося у бажанні здобути якісь виключні знаки уваги, деколи у надмірній цікавості, фамільярності, прагненні отримати заохочення, привернути увагу до себе, розповісти свої і чужі секрети та ін. Корекцій-

на робота передбачала ознайомлення дітей з етикетом спілкування з учителем, правилами тактовності і делікатності. Важливо було не втратити довіру дітей, їхню любов, тому така робота проводилась за допомогою сюжетно-рольових ігор «У школі», «На перерві», «По секрету», розв'язання проблемних ситуацій, індивідуальних бесід, консультацій психолога, що сприяло налагодженню гармонійних стосунків та суб'єкт-суб'єктної взаємодії вчителя й учня.

Також більша частина дітей переконана, що отримані знання знадобляться їм у дорослому житті, оскільки визначатимуть характер взаємодії і ставлення до інших людей незалежно від обраної професії.

У дітей експериментальних груп спостерігалось зростання гуманістичних мотивів та зниження конформістських і егоїстичних (табл. 2).

Таблиця 2

Рівні ціннісного ставлення до людини у молодших школярів за емоційно-ціннісним критерієм (у %)

Рівні	Учні 1-2-х класів				Учні 3-4-х класів			
	початок роботи		кінець роботи		початок роботи		кінець роботи	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	7,5	7,8	28,9	7,9	10,0	9,6	34,8	12,4
Середній	54,9	56,3	62,2	57,8	52,7	53,8	56,7	48,5
Низький	37,6	35,9	8,9	34,3	37,3	36,6	8,5	39,1

Зросла кількість молодших школярів, порівняно з початком експерименту, які керувалися мотивами любові до рідних (85,4%), друзів (62,9%), поваги до інших (56,4%), прагненням бути ввічливим (52,5%), інтересом до людей, які їх оточують (49,8%), почуттям відповідальності (45,9%), вимогливості до себе (35,1%), потребою у справедливості (32,6%), почуттям власної гідності (29,8%), переживанням власної значущості у житті класу (25,7%), прагненням бути корисним людям (19,8%), переживанням радості за результати допомоги іншим (18,2%), бажанням бути кращим (10,6%), об'єктивним ставленням (9,8%).

Важливим здобутком в експериментальних групах було подолання егоцентричних мотивів молодших школярів, які на початку експериментальної роботи вимагали до себе надмірної уваги. Проведена співбесіда з батьками показала, що такою увагою користуються діти, які є єдиними або наймолод-

шими, де є велика різниця у віці між дітьми в сім'ї. Таке виняткове положення дитини було обумовлене надмірним опікуванням, позбавленням дитини самостійності. За таких обставин діти звикли отримувати все найкраще, вимагати до себе уваги і піклування, тоді як до проблем інших людей часто виявляли байдужість, грубість, нетерпимість. У таких випадках з батьками проводились індивідуальні і групові бесіди, психологічні консультації, їх запрошували до участі у тренінгах. Здійснювалася робота як з усією сім'єю, так окремо з дорослими і дітьми, що сприяло гармонізації взаємин у сім'ї, усвідомлення дитиною ціннісного ставлення до батьків, бабусь і дідусів, братиків і сестричок. З цього приводу мама Марійки С. зазначила: «Ми дуже любимо Марійку. Вона наша єдина і довгоочікувана дитина. Усе наше життя заради неї. Кожен з нас хоче її здивувати, зробити щось приємне. Ми хочемо, щоб наша дитина була щасливою. І самі винні, що не помічали насуплених брівок, усе більших і більших вимог, дитячих істерик, небажання з нами спілкуватися, дрібязкових образ, маніпулювання. Ми самі хотіли обманювати себе, що у нас все гаразд. І, можливо, не дуже приємно, але дуже добре для нашої сім'ї, що проблема привернула увагу педагогів, і ми, нарешті, її усвідомили і зробили чимало для її вирішення. Хоча зміни у ставленні нашої дитини до нас та до інших людей нас радують, ми не повинні забувати урок, який ми отримали через надлишок своєї любові, бажання відгородити дитину від життя, вирішення усіх її проблем без її участі».

Якщо на початку експерименту спостерігалася невідповідність між знаннями молодших школярів і реальною поведінкою, що стосувалася ціннісного ставлення до людини, то проведена робота дала змогу розширити не лише знання дітей, а й способи взаємодії з оточуючими (табл. 3).

Таблиця 3

Рівні ціннісного ставлення до людини у молодших школярів за поведінково-діяльнісним критерієм (у %)

Рівні	Учні 1-2-х класів				Учні 3-4-х класів			
	початок роботи		кінець роботи		початок роботи		кінець роботи	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
Високий	6,5	6,8	38,6	7,1	8,2	7,7	43,5	10,5
Середній	54,8	52,4	53,4	52,9	48,2	50,0	48,7	48,9
Низький	38,7	40,8	8,0	40,0	43,6	42,3	7,8	40,6

Важливим аспектом нашої діяльності стало створення ситуацій, в яких потрібно виявляти ціннісне ставлення до ровесників, учителів, батьків, які утверджували у дітей прагнення діяти гуманно стосовно інших незалежно від спонук дорослих. Діти зазначили, що за час експериментальної роботи вони стали більш відповідальними (45,2%), ввічливими (44,9%), самостійними (38,5%), навчилися дружити (34,7%), допомагати іншим (32,8%), вирішувати конфлікти (31,2%), вибачати і просити вибачення (25,6%), поступатися старшим (22,1%), намагатися бути корисним для інших (20,5%), заступатися за менших (18,4%), толерантності (5,5%), вимогливості до себе (4,1%), а також не сперечатися з дорослими (12,8%), не звинувачувати когось у своїх проблемах (9,6%), не створювати іншим навмисно проблем (6,9%), не ігнорувати важливих для когось прохань (3,2%), не насміхатися з чужих вад (2,4%), не бути байдужим до людей (1,8%). У ситуаціях морально-етичного спрямування 56,8% молодших школярів виявили готовність діяти активно з тим, щоб допомогти іншим, 26,4% — обирали рішення на користь інших після певних вагань, 10,2% — потребували підтримки у їхньому виборі, 3,8% — очікували винагороди та заохочення, 2,5% — керувалися виключно егоїстичними мотивами та 0,3% — виявили безпорадність, що свідчить про необхідність подальшої роботи і у середній ланці школи.

Зміни у поведінці дітей відмітили і батьки, які у розмові зі вчителем зазначили, що їхні діти стали більш людяними (32,8%), вихованими (27,6%), відповідальними (16,9%), навчилися товаришувати (14,9%), поступатися місцем у громадському транспорті (10,2%), вживають «чарівні слова» (9,8%), менше конфліктують з іншими дітьми (8,6%), посилено допомагають дорослим (5,8%), визнають свої помилки (4,5%), стали менш егоїстичними (2,1%) тощо.

Рівні вихованості ціннісного ставлення до людини у молодших школярів в процесі навчально-виховної діяльності після завершення формувального етапу експерименту в експериментальних і контрольних групах представлено у табл. 4.

Таблиця 4

Рівні вихованості ціннісного ставлення до людини після завершення формульального експерименту (у %)

Рівні	Контрольні групи		Експериментальні групи	
	1-2 кл.	3-4 кл.	1-2 кл.	3-4 кл.
Високий	7,3	10,8	35,8	40,9
Середній	53,1	50,1	55,7	50,9
Низький	39,6	39,1	8,5	8,2

Проведені виміри засвідчили наявність позитивних змін за визначеними критеріями і показниками, що дає змогу зробити висновок про доцільність запропонованих нами змісту, форм і методів виховання у молодших школярів ціннісного ставлення до людини в навчально-виховному процесі.

Література

1. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / Іван Дмитрович Бех. — К. : Академвидав, 2012. — 256 с. — (Серія «Альма-матер»).
2. Инновационные направления в развитии системы воспитания : метод. пособ. / В. П. Сергеева, Б. А. Кирмасов, Л. С. Подымова, Г. В. Сороковых [и др.] ; под. ред. В. П. Сергеевой. — М. : Перспектива, 2012. — 248 с.
3. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. 1-4 класи. — К. : Освіта, 2012. — 392 с.
4. Рогожникова Р. А. Теория и практика воспитания дисциплинированных школьников на основе ценностного отношения к человеку : дисс. ... д-ра ист. наук : 13.00.01 / Р. А. Рогожникова. — Пермь, 1998. — 327 с.
5. Савченко О. Я. Виховний потенціал початкової освіти : посіб. для вчителів і методистів почат. навчання / Олександра Яківна Савченко. — 2-ге вид., переробл. — К. : Богданова А. М., 2009. — 226 с.
6. Синиця І. О. Педагогічний такт і майстерність учителя / І. О. Синиця. — К. : Радянська школа, 1981. — 256 с.
7. Щуркова Н. Е. Новое воспитание в новой школе / Н. Е. Щуркова, М. И. Мухин, А. В. Желаннова; под общ. ред. Н. Е. Щурковой. — М. : АРКТИ, 2012. — 264 с.

Статья, в рамках проведенного автором эксперимента, представляет динамику уровней воспитанности у младших школьников ценностного отношения к человеку. На основе определенных критериев (когнитивного, эмоционально-ценностного и деятельностного), а также показателей сравниваются данные использования диагностических методик в начале и в конце исследования. Освещена коррекционная работа педагогов с детьми, охарактеризованы изменения в сознании, самосознании и поведении младших школьников относительно ценностного отношения к человеку.

Ключевые слова: младшие школьники, уровни воспитанности, ценностное отношение к человеку, эксперимент, динамика, диагностические методики.

O. P. Tretiak

A Dynamics of Levels of Junior Schoolchildren's Value Attitude to Human Beings

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskoho Str., Kyiv, Ukraine).

In the article, within the frames of an experimental research conducted by the author, a dynamics of levels of junior schoolchildren's value attitude to human beings is presented. Based on the defined criteria (cognitive, emotional-valuable, activity) and indices, the data of diagnostic methods at the beginning and at the end of the research are analyzed and compared. Corrective work of teachers with children is highlighted, as well as the changes in the consciousness, self-consciousness and behavior of junior schoolchildren in the context of value attitude towards human beings. The essence of the research is developing the content, forms and methods of education of junior schoolchildren's value attitude towards human beings and their introduction into the educational process of secondary school. The measurement conducted after the forming stage of the experiment testified positive changes after the determined criteria and indices. These results enabled the author to conclude that the suggested forms and methods are worth using in mass practice.

Keywords: *primary schoolchildren, levels of education, value attitude to human beings, experiment, dynamics, diagnostic methods.*

References

1. Bekh, I. D. (2012). Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku [Personality in the space of spiritual development]. Kyiv: Akademvidav.
2. Sergeieva, V. P., Kirmasov, B. A., Podymova, L. S., Sorokovyh, G. V. & others. (2012). Innovatsyonnyie napravleniia v razvitii systemy vospitaniia [Innovational directions in the development of educational system]. Moscow: Perspektiva.
3. Navchalni programy dlia zagalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv iz navchaniem ukraïnskoiu movoiu. 1-4 klasy (2012). [Educational programs for comprehensive schools with Ukrainian language-teaching. 1-4 grades]. Kyiv: Osvita.
4. Rogozhnikova, R. A. (1998). Teoriia i praktika vospitaniia distsiplinirovanosti shkolnikov na osnove tsendnostnogo otnosheniia k cheloveku [The theory and practice of discipline education of schoolchildren on the basis of value attitude towards human beings]. (Doctoral dissertation, Perm).
5. Savchenko, O. Ya. (2009). Vykhovnyi potentsial pochatkovoï osvity [The educational potential of primary education] (2nd ed.). Kyiv: Bohdanova A. M.
6. Synytsia, I. O. (1981). Pedahohichni takt i maïsternist uchytielia [Pedagogical tact and the teacher's skills]. Kyiv: Radianska shkola.
7. Shchurkova, N. E., Mukhin, M. I. & Zhelannova, A. V. (2012). Novoie vospitaniie v novoi shkole [New education in new school]. Moscow: ARKTI.